

Pravica do
GROBA

REPUBLIKA SLOVENIJA IN VOJNI GROBOVI

5. POROČILO KOMISIJE VLADE RS
ZA REŠEVANJE VPRAŠANJ
PRIKRITIH GROBIŠČ

urednik
JOŽE DEŽMAN

Pravica do
GROBA

REPUBLIKA SLOVENIJA IN VOJNI GROBOVI

5. POROČILO KOMISIJE VLADE RS
ZA REŠEVANJE VPRAŠANJ
PRIKRITIH GROBIŠČ

urednik
JOŽE DEŽMAN

KAZALO

I. UVODNE BESEDE

<i>dr. Jože Dežman</i> Pet o poro ilo	7
<i>Borut Pahor, Predsednik Republike Slovenije</i> Sprava je pot	9
<i>Alojz Kovšca, Predsednik Državnega sveta Republike Slovenije</i> Pravica do groba	11
<i>mag. Matej Tonin, Minister za obrambo Republike Slovenije</i> Grobiš a kot simbol preseganja delitev in spomina na vse naše mrtve	13

II. VOJNI GROBOVI

<i>dr. Jože Dežman</i> Republika Slovenija in vojni grobovi	15
<i>dr. Barbara Lampi, Maja Vebar, dr. Peter Mikša</i> Nova podatkovna in prostorska baza prikritih vojnih grobiš kot podlaga za upravljanje registra vseh vojnih grobiš	81
<i>dr. Robert Peskar</i> Vojna in poveljna grobiš a v lu i varstva in ohranjanja kulturne dediš ine	101
<i>dr. Marta Rendla, dr. Andrej Pan ur, dr. Jože Dežman</i> Kraji smrti in kraji grobov v zbirki podatkov o žrtvah druge svetovne vojne Inštituta za novejšo zgodovino	109
<i>Tadej Cankar</i> Serija Zaporne knjige v arhivskem fondu poveljnih organov za notranje zadeve. Vpisniki poveljnih taboriš , priporov in zaporov v arhivskem fondu SI AS 1931 RSNZ SRS.	11•
<i>dr. Uroš Košir</i> Pokrajina mrtvih in spomina na obmo ju soške fronte in njenega zal edja	135

III. MORIŠČA IN GROBIŠČA

Pavel Jamnik

Zakaj kosti ubitih ljudi postanejo orožje živih • 155

dr. Andrej Mihevc

Jama pod Macesnovo gorico 159

dr. Uroš Košir, dr. Petra Leben Seljak

Novo grobišče v Koševskem rogu – Brezno 3 pri grobišču 1•9

Luka Rozman, dr. Petra Leben Seljak

Dobec – grobišče Mihcovo brezno 193

dr. Uroš Košir, dr. Petra Leben Seljak

Ekshumacija posmrtnih ostankov iz protitankovskega jarka pri Mostecu •01

Luka Rozman, dr. Petra Leben Seljak

Gornji Ig – grobišče Koševobrezno ••9

dr. Uroš Košir, dr. Petra Leben Seljak

Ekshumacija posmrtnih ostankov z grobišča Vinograd pri Šembijah •3•

dr. Uroš Košir

Brezno v Debliških livadah in predmeti žrtev povojnih pobojev •••

I.
UVODNE
BESEDE

PETO POROČILO

Peto poročilo Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč je nastajalo tudi v odzivih na krizne razmere.

Posvet *Republika Slovenija in vojni grobovi* je bil najprej načrtovan za pomlad 2020, potem prestavljen na jesen 2020. Obakrat je odpadel zaradi pandemije, zato smo se odločili za pripravo zbornika, v katerem tisti, ki se srečujemo s slovensko neurejenostjo vojnih grobov, predstavljamo svoja izhodišča, odzive in usmeritve.

Sam sem o poti do tega posveta večkrat pisal, tovrstne pobude je na politične in strokovne odločevalce večkrat naslovila tudi Komisija Vlade Republike Slovenije za reševanje vprašanj prikritih grobišč (v nadaljevanju Komisija).

Pri Ministrstvu za obrambo nastaja sektor za vojne grobove v okviru Uprave za vojaško dediščino; vzpostavljamo enoten informacijski sistem za vojne grobove; na INZ so pripravljene nadgraditi popis žrtev prve in druge svetovne vojne ter množičnih povojnih umorov s podatki o grobovih – tako lahko nastane slovensko spletno pokopališče; na Zavodu za varstvo kulturne dediščine (v nadaljevanju ZVKD) so pripravljene na revizijo postopkov za vpis vojnih grobov v Register kulturne dediščine ... in še kaj bi lahko našteali.

Posvet 28. oktobra 2020 je bil načrtovan kot srečanje politike in stroke. Od politikov bi nas nagovorili predsednik RS Borut Pahor, predsednik Državnega sveta RS Alojz Kovšca in minister za obrambo Matej Tonin. Ti so za zbornik prispevali uvodne besede.

Vmesni čas smo izkoristili za to, da smo se srečevali in sporazumevali predstavniki različnih strok, ki lahko vsaka posebej, predvsem pa vse skupaj z usklajevanjem svojih prizadevanj prispevajo k uveljavitvi potrebnih standardov za boljše raziskovanje, upravljanje in vzdrževanje slovenskega mesta mrtvih.

Sam raziskujem, kako je v Sloveniji z vojnimi grobovi, pokopališči in grobišči. Nadgradil sem dosedanjo tanatološko raziskavo, analiziral pravne okvire, pregledal razvojne stopnje in stanje raziskovanja in urejanja ter nakazal potrebne ukrepe.

Dr. Barbara Lampič in dr. Peter Mikša s sodelavci razvijata novo, posodobljeno in nadgrajeno podatkovno in prostorsko bazo prikritih vojnih grobišč. Sedanji programski okvir je zastarel, nova baza omogoča preglednejše in učinkovitejše obvladovanje podatkov ter sodobno vodenje registra in upravljanja z vsemi vojnimi grobovi, pokopališči in grobišči.

V popisu smrtnih žrtev in druge svetovne vojne, ki ga izvaja INZ, večina žrtev še nima vpisanega kraja groba. Z dr. Andrejem Pančurjem in dr. Marto Rendla analiziramo stanje popisanosti grobov in vzpostavljamo model nadaljnje raziskave. Cilj projekta je vzpostavitev slovenskega virtualnega pokopališča. Tu se lahko zgledujemo po odlično oblikovani spletni strani Vseposvojitev, ki je grajena prav na podatkih INZ o žrtvah druge svetovne vojne in po njej.

Izredno pomembno je, da bo svoje poglede predstavil tudi predstavnik ZVKD, generalni konservator dr. Robert Peskar. Gre za vprašanja, povezana s stanjem registra dediščine, ki zahteva revizijo, za enotna merila pri vpisovanju »objektov in krajev mrtvih« (grob, grobišče, pokopališče, grobnica, mrliška vežica, kostnica) kot spominskih objektov in krajev v ta register. Posebno vprašanje je tudi sodelovanje strokovnjakov ZVKD pri nadzoru in upravljanju grobov, pokopališč in grobišč.

Komisija je dala digitalizirati zaporniške knjige iz let 1945–1950 in prve ugotovitve kažejo, da je bilo v tem času v zaporu veliko več prebivalcev Slovenije, kot smo domnevali do zdaj. Podatke

analizira Tadej Cankar iz Arhiva RS. Predvsem nas zanima, ali bomo iz njih lahko zbrali informacije o ljudeh, ki so bili med omenjenima letoma izvensodno umorjeni. Dr. Uroš Košir predstavlja nastanek vojaških pokopališč na Soški fronti.

Tretji del poročila uvajajo razmišljanja Pavla Jamnika in analiza razmer v jami pod Macesnovo gorico dr. Andreja Mihevca. Dr. Uroš Košir, Luka Rozman in dr. Petra Leben Seljak predstavljajo opravljene ekshumacije in izkop predmetov žrtev od leta 2018.

SPRAVA JE POT

Sprava je pot, ki se nikoli ne konča. Če se konča, se začne trpljenje.« S temi besedami sem lani poleti začel svoj govor na slovesnosti na Macesnovi gorici, trideset let po tem, ko je bila nedaleč stran v Kočevskem rogu tako imenovana spravna maša. Dogodek, na katerem sta spregovorila tedanji nadškof in metropolit dr. Alojzij Šuštar ter tedanji predsednik Predsedstva Republike Slovenije Milan Kučan, štejem za mejnik v času osamosvajanja naše države: razumem ga kot poskus, s katerim sta oba govornika Slovence spodbudila k narodni pomiritvi in spravi. Še danes, po tridesetih letih, po mnogih skupnih uspehih in nekaterih novih razhajanjih, se občutki glede pomena in namena tistega dne razhajajo. Slišati je dvome o njegovi iskrenosti, a osebno menim, da je bil to izjemno pomemben dogodek za naš narod in nastajajočo državo. Z njim sta narodna pomiritev in sprava postali legitimno, splošno sprejemljivo stremljenje – za razliko od molka, ki je o tem vladal skoraj pol stoletja.

To je bil čas bližajočega se plebiscita in ustanavljanja slovenske države. Med ljudmi se je krepilo zavedanje, da bi razkol, kot smo mu bili priča sredi druge svetovne vojne, lahko znova tragično, usodno razdelil Slovence; če bi jih nemara celo obrnil ene proti drugim, bi se osamosvojitvene sanje žalostno končale. Verjetno se je, ne le zaradi upov in sanj, marveč tudi iz strahu pred vnovičnimi delitvami, lahko med ljudmi kljub političnim zameram in nezaupanju okrepilo spoznanje, da je veliko več tistega, kar nas povezuje, kot tistega, kar nas razdvaja.

V spominu mi ta čas ostaja kot poseben trenutek, ko smo se zavedeli, da moramo sodelovati, se zanesti na drugega in biti skupaj. Ta skupna odločenost v času plebiscita, razglasitve države, njene vojaške obrambe in diplomatskega priznanja je bila sprava *par excellence*. Bila je dokaz, da Slovenci nismo obsojeni na razkol, da to ni nekakšna usoda, ki

ji ne moremo ubežati, da lahko o sebi odločamo sami in da, le če se o tem sporazumemo, tudi zmoremo. Menim, da je to spoznanje, ki si ga moramo dobro zapomniti in sami sebe nanj večno opominjati. Sprava je pot, ki se nikoli ne konča. Pomeni, da zadnjega koraka ni; vedno so nove poti in novi načini poprave krivic, da ne bi delali novih. Če se ta pot konča, se začne trpljenje.

Podobno sem razmišljal pred kratkim, ko mi je predsednik Slovenske akademije znanosti in umetnosti slovesno predal dokument Slovenska sprava. Ob tem sem priredil posebno svečanost, saj menim, da gre za pomembno, veliko, veličastno dejanje. Predsedniku akademije dr. Petru Štihu in uglednim akademikom, ki so sodelovali pri pripravi dokumenta, sem čestital s posebnim občudovanjem, saj vem, koliko naporov je bilo potrebnih zanj.

V mislih sem imel trideset let prizadevanj, poskusov, neuspehov, zaostankov ter napredkov. Prav toliko let sem v slovenski politiki tudi sam in sprava je bila vedno, posebej pa polovico tega časa, pomembna točka mojega razumevanja slovenske stvarnosti. Vedno sem bil prepričan, da bomo z manj bremeni preteklosti Sloveniji lažje zagotovili boljšo prihodnost.

Z esejem Krivda in greh je Spomenka Hribar v prvi polovici osemdesetih let na nek način uvedla diskusijo o spravi kot legitimnem delu agende slovenske politične pomladi in osamosvajanja. Tudi zaradi napredka v zorenju potrebe po njej je bila lahko poleti 1990 maša v Kočevskem rogu. Sledila je osamosvojitve: najprej vojna, obramba, mednarodno priznanje, nato vzpostavitev samostojne, lastne, naše države. Tako je sprava za skoraj dvajset let, vse od leta 1991 naprej – sicer ob nekaterih poskusih, da bi prizadevanja zanjo pridobila širšo podporo ali celo soglasje –, obtičala nekako na robu političnega obzorja. Potem pa je bila v začetku leta

2009 odkrita Huda jama. Huda jama je bila strašen zločin in njegovo razkritje, ki je pomenilo kulturni šok za celotno javnost, ne glede na svetovnonazorsko pripadnost ljudi, je za vedno spremenilo odnos do vprašanja sprave.

Že jeseni leta 2009, kljub temu da je bil to čas največje finančne krize po drugi svetovni vojni in čeprav smo se ukvarjali s pogajanji s Hrvaško, je državni zbor sprejel tako imenovano pravno zakonodajo. V dvajsetih letih od tedaj smo naredili veliko. Sam sem večkrat ocenil, da bomo spravo dosegli postopoma in pot tlakovali z večjimi in manjšimi simbolnimi in stvarnimi koraki, potrpežljivostjo in strpnostjo. Ocenjujem, da je pri tem pomembno delo predvsem od leta 2013 naprej opravila Komisija za poveljne poboje in grobišča. Naj spomnim slovensko javnost, da smo oktobra leta 2016 posmrtno ostanke žrtev iz Hude jame pietetno prepeljali na mariborsko pokopališče v Spominski park Dobrava in tam ob izjemnem razumevanju javnosti ter ne glede na politične in druge razlike med nami opravili formalni pokop. Ob koncu teh simbolnih in pravnih ravnanj je bil leta 2017 postavljen tudi spomenik na Kongresnem trgu; ima zapleteno ime Spomenik vsem žrtvam vojn in z vojnami povezanim žrtvam na območju Republike Slovenije, a ga ljudje bolje poznajo kar kot spomenik sprave. Položitev venca k temu spomeniku je postala redna protokolarna vsebina ob uradnih obiskih predsednikov držav v Republiki Sloveniji in ponosen sem, ko mi marsikdo reče, da smo opravili veliko delo.

Z izjavo Slovenska sprava Slovenske akademije znanosti in umetnosti smo po spoštljivem pokopu žrtev na Dobravi in drugod, monumentalnem

spomeniku na osrednjem trgu slovenske prestolnice, manjših obeležjih na drugih krajih ter številnih drugih stvarnih in simbolnih obeležitvah dobili še dokument, ki je ubesedil slovensko spravo. Najvišja slovenska znanstvena, umetnostna in intelektualna institucija ga je sprejela na svoji skupščini.

Gre za izjemno dragocen dokument, ki prispeva k razčiščenju našega odnosa do polpretekle zgodovine in v luči naše prihodnosti tematizira vrednote. Vrednote nas držijo skupaj in nas bodo obdržale kot skupnost v prihodnosti. Izjava Slovenska sprava reafirmira tiste vrednote, na katerih temeljimo kot narodna skupnost Slovencev, ter v etičnem smislu ovrednoti glavne fenomene narodnega položaja sredi prejšnjega stoletja: upor proti okupatorju, njegovo prilastitev s strani komunistične partije, revolucionarni teror, odpor proti njemu in oboroženo kolaboracijo. Vse to so ključna vprašanja, ki so dolga desetletja hromila intelektualno in politično javnost; njihova vrednostna ocena prav ob tridesetletnici naše samostojne države zaokrožuje opus poskusov vseh preteklih let.

Ko me je junija lani obiskalo vodstvo SAZU in smo govorili o simpoziju Slovenska sprava, sem omenil, da bi bilo imenitno, ko bi ob tem lahko nastal tudi tak dokument. Izrazil sem željo, da bi ga – če bi ga v resnici uspeli sestaviti in sprejeti – nato na diskreten, a seveda transparenten način posredoval v presojo predsedniku državnega zbora s predlogom, da bi ga morda ob trideseti obletnici države državni zbor z aklamacijo sprejel in ga posvojil. O tem ne morem presojeti jaz, lahko se le zavzamem, da se kaj takega zgodi. Močno si želim, da bi se. To bi sam videl kot dokaz, da je dozorel čas, ko bomo lahko rekli, da smo pripravljeni na prihodnost.

ZAKAJ KOSTI UBITIH LJUDI POSTANEJO OROŽJE ŽIVIH?

Vojna je za posameznika največje zlo. Vanjo je lahko v družbi, v katero je rojen, pah-njen, ne da bi imel možnost izbire. Vojne so vedno nadaljevanje političnih in ideoloških konfliktov, na katere večina ljudi ob sprejemanju napačnih odločitev, ki do teh konfliktov pripeljejo, nima skoraj nikakršnega vpliva. Zato je vsaka vojna največja zloraba posameznika v imenu velikih ciljev. Voditelji, ki naj bi si prizadevali za čim dostojnejše življenje posameznikov, jih namesto tega v vojni poženejo druge proti drugim in jih prisilijo v medsebojno ubijanje. Prav tisti, ki so vojne s svojimi zgrešenimi politikami sprožili, ljudi prepričujejo in jih z družbeno močjo, ki jo imajo, prisilijo, da se borijo za »boljši jutri« oziroma za nekaj, kar naj bi jim pripadalo že od nekdaj, pa jim drugi ne priznajo. Vojskujoči se posamezniki postanejo le še številke na eni ali drugi strani ter eni od v spopadih ubitih ali preživelih. Ko se vojna začne, ljudje, pa naj se vojskujejo navdušeni nad predstavljenimi cilji ali pa gredo vanjo z odporom, izgubijo pravico svobodnega odločanja o dejanjih, ki so jim ukazana. Ob koncu vojne na zmagovalni strani najprej nastopi čas junaških zgodb. V njih usode umrlih služijo predvsem legitimiranju začetka minule vojne in opravičevanju njene nujnosti. O strahovih, stiskah, nemoči in prepuščenosti ljudi samim sebi ne govori skoraj nihče več. Sočasno z junaškimi zgodbami zmogovite strani se dogaja izbris trpljenja in žrtev premagane strani. Občutljivost zmogovalne strani za bolečine premaganih se zmanjšuje sorazmerno s poudarjanjem bolečine in trpljenja zmagovalcev.

Ko družbeni procesi s svojimi ideološkimi interesi interpretacijo zmage vtkejo v svoj uradni zgodovinski spomin, so zgodbe posameznikov ponovno le del političnih in ideoloških »priprav« na naslednjo epizodo zla v človeški družbi. Epizodo, v kateri

zmagovalce ponovno čakata slava in dobiček, poražence pa izbris, zanikanje in pozaba.

Po končani vojni, ko družbeno spominjanje še obvladujejo interesi in hotenja živečih zmagovitih udeležencev, je tudi priznana zgodovinska resnica spodbujana ali omejevana z dovoljenim in nedovoljenim odpiranjem zgodovinskih tem. Ko se živ spomin zaradi bioloških razlogov začne umikati in se poleg prejšnjih »večnih zgodovinskih resnic« začnejo odpirati tudi drugačni pogledi, morda na površje privreta tudi bolečina in trpljenje prej zamolčane premagane strani. V nekaterih družbah ta spomin prodre v javni spomin, v nekaterih spet ne, odvisno pač od obsega travme, ki jo je pretekli nasilni konflikt zapustil v družbi, in od spremenjenih oblastnih razmerij v družbi. Žal pa prav ti travmatični spomini, potisnjeni v prikrit kolektivni spomin družbe, ponovno preprečijo neobremenjen pogled na preteklost. S prebujanjem osebnih, ideoloških in nazorskih razlik zamolčane zgodovine se v družbi obnavljajo stare in sprožajo nove napetosti. In lahko se zgodi, da novi razlagalci preteklih dogodkov trpljenje in kosti ubitih žrtev na premagani strani začnejo uporabljati kot orožje proti razlagi, ki jo je v družbi uveljavila zmogovita stran. Žal gredo nove razlage le redkokdaj v smeri poudarjanja svetosti človekovega življenja in obsodbe nasilnih konfliktov. Prepogosto obujajo le nazorska in ideološka nasprotja, prav tista, ki so že v preteklosti pripeljala do nasilnega konflikta. Vse to je najlaže doseči s čustvenim poudarjanjem bolečine premaganih žrtev in njihovih svojcev. V resnici pa tovrstnim reinterpreteratorjem vse prevečkrat človeške usode in bolečine njihovih potomcev niso prav dosti mar. S takim revizionizmom pa se žal začarani krog človeške zgodovine ponovi z novim konfliktom, z novimi pobitimi, novimi zamolčanimi krivicami, novimi »pravimi« zmagovalci.

Kjer pride do takega »poročunavanja za nazaj«, je eden temeljnih argumentov odpiranja preteklega ideološkega spopada navajanje, da je vse prestano trpljenje žrtev potrebno odkriti in zapisati v zgodovino izključno zato, da se »kaj takega ne bi nikoli več ponovilo«. Ideološke motive pa se ob tem še dodatno prekrije s ponavljanjem fraze, da »prepusimo zgodovinarjem da raziščejo, kaj se je v resnici zgodilo«.

Ob zavedanju zapsanega se upravičeno sprašujemo, ali sploh obstaja v človeških družbah in človeški naravi drugačna pot?

Druga svetovna vojna in razlogi zanjo, ki so izostrili konflikt med imperializmom oziroma kapitalizmom in iz njiju izhajajočimi ideologijami nacionalsocializma, fašizma in komunizma, niso v človeški zgodovini glede ravnanja s premaganimi nič novega. Razlika je, banalno, le v številu pobitih, ker so konflikt in ideološke delitve zaobjeli ves svet.

Človeški rod je v svoji zgodovini v konfliktih premagane nasprotnike vedno in prav povsod fizično uničeval. Vse od prazgodovine do zadnjih pobijan v Siriji je človeški odziv enak. Empatija do življenja drugega, torej do življenja premaganega posameznika, izgine in v ospredje stopi fizično uničevanje življenj premaganih. To trditev potrjujejo številni dobro raziskani primeri, navedimo jih nekaj.

V Potočanih na Hrvaškem je bilo pred približno 6.200 leti 41 ljudi pobitih in zakopanih v množični grobnici. Med mrtvimi so bili otroci, moški in ženske v starosti od dveh do 50 let, približno polovica okostij je pripadala otrokom. Smrti so v večini primerov nastopile zaradi udarca v lobanjo.

Leta 2012 so v Franciji odkrili izkopano jamo, napolnjeno s človeškimi kostnimi ostanki. Pred približno 5.000 leti so vanjo zmetali žrtve. V jamo je bilo vrženih sedem ubitih ljudi, tudi otroci. Raziskovalci na podlagi različnih poškodb domnevajo, da je bil vzrok smrti zelo verjetno povezan s konfliktom med skupinami ljudi, ki so živele blizu druga drugi ali celo znotraj ene skupine.

Izkopavanje pokopališča v Čepinu na Hrvaškem je razkrilo številne poškodbe tam pokopanih moških, žensk in otrok. Arheološki in zgodovinski podatki kažejo, da so bili ti

ljudje žrtve turške lahke konjenice leta 1441. Vloga lahke konjenice v otomanski vojski je bila med drugim tudi ustrahovati in razpršiti lokalno prebivalstvo pred napredovanjem rednih čet. Skupno je bilo zabeleženih 82 obsmrtnih poškodb pri 12 moških, sedmih ženskah in treh otrocih. Cilj vojakov leta 1441 je bilo širjenje panike na območju Čepina, bodisi kot maščevanje za nedavne vojaške neuspehe otomanskih enot ali kot del dolgoročne strategije, namenjene izpraznitvi območja okoli Osijeka. Takih primerov je bilo po svetu odkritih brez števila, in če omenimo le še dejstvo, da je bilo v nekaj stoletjih v evropskih kolonijah zgolj zato, ker so bili »necivilizirani, barbarski in ker zato niso bili ljudje«, mučenih ali telesno iznakaženih in pobitih na milijone ljudi, ki so jih pomorili »civilizirani Evropejci«, smo povedali vse. Si sploh lahko predstavljamo to grozovito število ljudi, ki so umrli le zaradi materialnih interesov in ker se s kolonialnimi gospodarji niso ujemali v nazorskem in verskem prepričanju? Posmrtni ostanki teh žrtev so bili zavrženi na človeka nevreden način, zločini pa izbrisani iz vseh zgodovinskih spominov »evropske civilizacije«

Ali je torej nasilje nad sočlovekom genetsko zapisano v človeški vrsti?

Človeštvo kot biološka vrsta je razvila strukturirane in razčlenjene medsebojne odnose, ki jih imenujemo družba, v svoje medsebojne interakcije je vgradila pravne norme, ki ljudem v mirnih časih omejujejo biološko – genetsko naravo. Tisočletne socializacije v družbene norme in omejitve so uspele doseči, da ljudje kot posamezniki nasilje nad sočlovekom občutimo kot dejanje, ki tudi na storilcih pušča travmatično posledico. Vseeno pa v človeški družbi obstajajo obdobja, ko suspenz pravnih norm, izguba individualne samokontrole in zaslepljenost z idejami v ljudeh prebudijo prvobitne biološke reakcije v odnosu do sočloveka. Take situacije vedno vzbudijo agresivni konflikti, katerih kulminacija so vojne.

Človeška zgodovina je, kakor koli nam je to neljubo, sestavljena iz obdobjev konfliktov in vmesnih stanj priprave novih konfliktov. Pregovor *Historia magistra vitae est* že tisočletja ostaja le floskula, ki jo samovšečno ponavljamo, ne da bi vanjo v resnici

verjeli. Enako smo tudi pri nas v času raziskave množičnih povojnih umorov vedno znova ponavljali misel, da je te zločine potrebno raziskati predvsem zato, da se ne bi še kdaj ponovili. Pa se vedno ponovijo.

Že v času, ko je v nekdanji Jugoslaviji tudi širša skupnost vedela za množične umore po drugi svetovni vojni, so se ponovili v Bosni, na Hrvaškem in Kosovu. In ko zdaj ves svet ve za dogajanje v devetdesetih letih na Balkanu, se najhujši zločini ponavljajo, morda prav ta trenutek nekje na Bližnjem vzhodu.

Vsi, ki smo se v zadnjih dvajsetih letih v Sloveniji ukvarjali z raziskovanjem in preiskovanjem množičnih povojnih umorov, smo se že zelo kmalu soočili s tem, da posmrtni ostanki žrtev, ki smo jih odkrivali in jih še odkrivamo, postajajo orožje živih za novo medsebojno obračunavanje. Naklonjeni zmagovalni strani še vedno ne želijo priznati odgovornosti svoje strani za zločine in trpljenje pobitih ter iščejo vse mogoče razlage, s katerimi poskušajo racionalizirati ali celo opravičevati zločine. Naklonjeni poraženi strani nekritično poudarjajo popolno nedolžnost pobitih. S krivdo ali nedolžnostjo je v vojnah na žalost enako kot z izgubo lastne moči odločanja o svoji usodi. Krivdo ali nedolžnost posamezniku po koncu vojne določi zmagovalec, dolgoročno pa se novo ovrednotenje vloge posamezne strani kaj hitro lahko sprevrže v nov konflikt.

Zelo kmalu smo ob odkritih grobiščih zaznali, da v javnih diskusijah, ki so jih sprožila naša odkritja, pieteto do ubitih ljudi vedno bolj izpodriva vprašanje interpretacije prave ali napačne izbire strani v konfliktu. In bolj ko je diskusija postajala glasna, bolj se je z zahtevo po spremembi zgodovinskega ovrednotenja strani v konfliktu kot argument in »orožje« uporabljalo človeške kosti, izkopane na prikritih grobiščih. Vse prevečkrat smo doživeli, da so s »polnimi usti človeških kosti« nastopali prav tisti, ki so ideološki boj postavljali daleč pred pieteto in svetost življenja pobitih. Šlo je celo tako daleč, da je veteransko in civilnodružbeno združenje premagane strani ostro nasprotovalo sprejemu Zakona o prikritih grobiščih in pokopu žrtev, s katerim se je država zavezala k ekshumaciji in pietetnemu pokopu posmrtnih ostankov žrtev iz prikritih morišč in grobišč. Žrtve niso bile več pomembne in

nečloveška usoda pobitih, ki jih je prav zaradi tega potrebno dostojno pokopati, ni bila več v ospredju. Pomembna je ponovno postala le reinterpretacija zgodovine s pomočjo mrtvih. Bolj ko se je krepil pritisk na spremenjeno razlago dogajanja med drugo svetovno vojno v Sloveniji, bolj se je zaostroval ideološki konflikt in manj je bilo iskrenega interesa, da se grobišča odkrijejo, posmrtni ostanki pietetno izkopljejo in pokopljejo.

Po desetletjih velikega truda in prizadevanja vseh, ki smo odkrivali prikrita grobišča, da bi v javni spomin vrnili ljudi, ki so na nehuman in nesprejemljiv način izgubili svoje življenje, vse večkrat javno slišimo, da na področju raziskave povojnih množičnih umorov ni bilo narejeno nič.

Pa vendar smo storili, kar smo mogli, da bi bili zločini spoznani in obsojeni. Odkritih je bilo več kot 700 grobišč, opravljenih več tisoč ekshumacij človeških ostankov in pokopanih več kot 2.500 žrtev. Številna grobišča so sondirana in urejena v naravi. Opravljenih je bilo več tisoč razgovorov z ljudmi, ki bi lahko kar koli vedeli o posameznem zločinu. Pregledani so bili dosegljivi arhivi v Sloveniji in Beogradu. Z vsemi temi raziskavami smo dokončno razkrili način izvedbe, rekonstruirali poveljniško in izvedbeno strukturo organizacije množičnih umorov. Kljub pretečenim letom od izvedbe zločinov in objektivno nepremostljivim težavam pri dokazovanju osebne krivde, je uspelo policiji kazensko ovaditi dve osebi, odgovorni za posamezne umore. Kdor vsega tega ne želi videti in javno izreče, da na področju odkrivanja povojnih umorov ni bilo narejeno nič, potem mu resnično ni niti malo mar za žrtve, zasute v prikritih grobiščih, in za povrnitev njihovega človeškega dostojanstva. Takim ljudem kosti nasilno umrlih ljudi služijo le kot orožje proti danes živim ideološkim nasprotnikom.

V svojih prizadevanjih smo se oprli na izkušnje družb, ki so morale z ukrepi tranzicijske pravičnosti preseirati posledice zločinov, ki so jih utrpeli. Na strokovnih standardih in doseženih rezultatih lahko nove generacije raziskovalcev, upravljalcev, politikov in vseh, ki se jih ta vprašanja dotikajo, gradijo naprej. To je realen prispevek k vzpostavljanju koalicije, ki je sposobna graditi družbo miru in sožitja.

Dr. Andrej Mihevc pri raziskavi Krimske jame.
Foto: Tone Palčič

JAMA POD MACESNOVO GORICO

Ekshumacije iz kraških jam so tehnično zelo zahtevne. Najprej se moramo prepričati, da smo pri pravi jami, nato pa moramo izpeljati vrsto raziskav, da se izognemo napačnim posegom v jamo, ki bi lahko onemogočili iznos posmrtnih ostankov ali celo botrovali nesrečam.

Tako je bilo tudi pri Jami pod Macesnovo gorico. Da je jama morišče, ki ga iščemo, so potrdili domačini. Prav tako so to potrjevali številni predmeti, ki smo jih našli v vrtači ob jami, kjer so se žrtve pred umorom morale sleči. Poleg tega je bilo z detektorjem za kovino pregledano površje med cesto in jamo. Najdenih je bilo na stotine predmetov, ki so omogočili rekonstrukcijo dogajanja pri jami oziroma potrdili pričevanja preživelih.

Izkazalo se je tudi, da so bili v Jamo pod Macesnovo gorico vrženi v glavnem slovenski domobranci in civilisti, medtem ko so v Jami pod Krenom končali pripadniki drugih narodov. Na to kažejo najdeni predmeti, predvsem svetinjice s slovenskimi napisi.

PREDHODNE RAZISKAVE JAME POD MACESNOVO GORICO

Brezno in dogajanja ob njem je bilo prvič opisano v knjigi *Odprti grobovi*, kjer je Marijan Kocmur pod psevdonimom Franc Ižanec objavil pričevanja preživelih. V dokumentu št. 21, objavljenem v tej knjigi, najdemo pričevanje Alojza Pozelnika o poteku pobijanaj, o tem, kako se je rešil, in natančen opis okolice brezna.

Da je Jama pod Macesnovo gorico morišče, so domačini vedeli že kmalu po pobjah, vendar pa niso vedeli za njegov obseg. O tem je vedela več le pečica tistih, ki se jim je uspelo rešiti iz jame, vendar niso poznali natančne lokacije in imena jame.

Ko je bila potrjena prava lokacija jame, smo pred začetkom del morali najprej ugotoviti njeno prvotno obliko, kakršno je imela pred letom 1945, torej pred poboji in kasnejšim miniranjem vhoda okoli leta 1960. Podatke o tem, koliko se je jama spremenila in koliko kubičnih metrov miniranega

Vhod v Jamo pod Macesnovo gorico. Pred letom 1990 je bila jama poznana le redkim, po demokratičnih spremembah pa so jo označili s smerokazi in jo zaščitili z leseno ograjo. Foto: Andrej Mihevc

nasutja je nad kostmi žrtev, smo potrebovali za načrtovanje izkopavanj in oceno, kje se nahajajo človeški ostanki.

Ker pa je jama oziroma brezno nedostopno, smo si lahko pomagali le z modelom, ki smo ga naredili iz dela jame, dostopnega za raziskave, in speleološke rekonstrukcije jame. Na tej osnovi je bila izdelana končna ocena debeline nasutja, ki je služila kot osnova za pripravo načrta ekshumacije.

LEGA, NASTANEK IN OPIS JAME POD MACESNOVO GORICO

Jama pod Macesnovo gorico leži ob cesti Kočevje–Dolenjske Toplice, 12 kilometrov od Kočevja, štiri kilometre naprej od Jame pod Krenom. Od glavne ceste je po gozdni poti oddaljena 160 metrov.

Jama je bila v preteklosti gotovo poznana domačinom. Verjetno so jo že pred drugo svetovno vojno raziskali tudi kočevski jamarji. Vendar podatkov iz tega časa o njej nimamo. Če so bili zapisani, so bili v predvojnem katastru jam kočevskih jamarjev, ki pa je izgubljen.

V neposredni bližini – jugozahodno od vhodnega brezna v jamo – je v bližnji vrtači velik spodmol. Jama je namreč nastala iz nekdanje večje jame, ki jo je oblikovala podzemna reka. Kasneje si je reka našla novo pot, jama se ni več spreminjala, znižalo pa se je površje in se ji približalo. Del rova se je spremenil in v bližnji vrtači ohranil kot spodmol, nad drugim delom rova pa se je odprlo brezno – Jama pod Macesnovo gorico.

Okrog jame so na gosto posejane vrtače. Med njimi je kamnito površje, ker ni dovolj zemlje, ki bi prekrila skale. Zato je površje težko prehodno. Vse porašča bukovo-jelov gozd. V okolici so še štiri jame, v eni izmed katerih so bili ostanki iz časa povojnih pobojev. To je jama Sploščena porcija, ki leži blizu glavne ceste. V njej smo našli nekaj deset vojaških menažk ter civilnih emajliranih loncev in kastrol.

Jama pod Macesnovo gorico je po obliki brezno. Opis jame v nadaljevanju je opis stanja pred oktobrom leta 2019, ko so se pričela pripravljala dela za ekshumacijo žrtev.

Premer brezna je bil v zgornjem lijakastem delu okrog 25 metrov, v spodnjem, kjer se je zožil, pa le še 9–10 m; taka je bila tudi velikost dna brezna, ki je bilo skoraj ravno. Površina dna je znašala okrog 120 m².

Pri dnu brezna se je videlo, da se je tu naravno brezno začelo širiti, verjetno v dvorano ali pa v rov. Prav tako se je videlo, da se je nasuto dno posedalo, tako da se je na vzhodni strani že dalo splaziti okrog pet metrov daleč in tri metre globoko med nasutje in previsno, s kapniki pokrito steno.

Ob zahodnem robu dna brezna je v zadnjih nekaj letih med nasutjem in steno nastala zev. Iz nje je 23. decembra 2016 ob mrzlem vremenu ob zunanji temperaturi 3 °C (ponoči je bila temperatura –3 °C) popoldne pihalo s hitrostjo 0,5 m/s. Zrak, ki je pihal iz jame, je imel temperaturo 8,7 °C, skala pa je bila mokra od vlage. Istočasno je ob vzhodnem robu, med nasutje in steno oziroma strop v jamo vleklo hladen zrak, na stenah je bilo nekaj ledu. Ta zračna cirkulacija nakazuje, da so za podorom še nezasuti deli jame.

DOGAJANJE PO LETU 1945 IN POSKUS REKONSTRUKCIJE JAME

Prvotni vhod v jamo je bil pred povojnim miniranjem najverjetneje okrogel in globok 20 metrov. Na sliki je v prečnem prerezu skicirano brezno z dvorano, iz katere vodita dva rova (slika 7). Na rova kažejo prepahi, ki jih lahko opazujemo ob mrzlem vremenu med nasutjem in previsno steno brezna.

Leta 1945 so partizani vrgli v jamo neznano število ljudi. Trupla so se kopicila pod breznom ali zdrseli v rov. O rovu govorijo tudi rešenci, saj so se v njem skrivali, potem ko so jih vrgli v brezno. Preživeli pričajo tudi o manjših občasnih miniranjih roba brezna, zaradi katerih je na trupla padlo nekaj skalovja. Kup trupel je segal tako visoko, da so lahko po njem redki preživeli splezali iz jame.

V letih, ki so sledila, se je kup trupel sesedel, vendar so se kosti v jami verjetno še videle s površja (slika 8).

Okrog leta 1960 so zato brezno ponovno minirali. Ob robu brezna so zavrtali vrsto lukenj in ga